

סמי ברדוגו – "סיפור הווה על פני הארץ"

ברשימה קצרצרה זו אני מבקשת להצביע על קו אחד של קרבה יסודית בין מי שנדמים לנו כשייכים לשדות שיח ומשמעות שונים: הספרות המזרחית מצד אחד (ולצורך הדיון סמי ברדוגו כמייצג שלה), ומצד שני ספרות השואה (ולצורך הדיון המשורר פאול צלאן כמייצג שלה). בספרי אמנות הסימפטום¹ עמדתי על מרחב השיתוף בין השיח הפוסט-קולוניאלי לספרות השואה. במרכז דיוני עמדה יצירתו הספרותית הענפה של אהרון אפלפלד, ניצול שואה. הייצוג הספרותי של הסובייקט המרוקן מכול, המנסה לבנות מבנה נפשי יציב לאחר חוויה קשה של דיכוי, משותף לשני מרחבי הדעת הללו, ולא פעם היצירה הספרותית, בשני הצדדים, בוחרת להנכיח דווקא את הכישלון, את חוסר ההתחברות, את ההכאבה העצמית ואת ממדי העיוות שנמצאים במי שהיו נתונים תחת דיכוי. פיתוח של הבחנה זו מופיע גם במאמרי על שירת משה סרטל, בקובץ לשכון בתוך מילה², שם אני עומדת על הקרבה העמוקה בין שירתו ליצירת אפלפלד.

גיבורו של ברדוגו, מרסל בן-חמו, עורך מסע בארץ, הסובב סביב תחנות משמעותיות בחייו. מרסל בן-חמו מוגדר על ידי מנחם פרי בכריכת הספר כסובייקט ה"משוטט בין שברי עצמיות ותחושות קיומיות" ו"מתעלל עוד ועוד בגופו והורס אותו מתחנה לתחנה". ואכן, מסע השיטוטים של בן-חמו מלווה בפרקים של חיתוך הגוף. בן-חמו מבצע בטקסיות אקטים סדר-מזוכיסטיים, חותך את ידיו ורגליו ומביט בדם הניגר. החיתוך בבשר החי כמו מבקש לסמן על הגוף את תחנות החיים שבהן מחליט בן-חמו לשוטט. פרקטיקת המסע עצמה נושאת עמה מטענים אינהרנטיים של התמודדות מחודשת עם העבר, המגיח אלינו כ"רוח רפאים" או "פנטום" המזדקר מבעד לחדש וללא מוכר. כל מסע הוא "שובו של המודחק". כך גם מסעו של בן-חמו, המשובץ בקטעים הקרויים "אין מקום". זוהי במפורש הליכה שמעבר לטראומה, כשם ספרה של חביבה פדיה. ואולם הטראומה נותרת בלתי מדובבת. למרות החדירה אל העבר והמבט הרטרוספקטיבי, איננו יודעים מה גרם למרסל בן-חמו להפוך לאדם כה "בעייתי", "מוזר", חסר יכולת לנהל קשרים רגשיים משמעותיים, חסר יכולת לגדל את בנו, לוקה במזוכיזם, מנהל מסע סיבובי שנדמה חסר תוחלת. "כואב בגוף. לא יאמינו לי. גמרתי על האיברים החשובים שלו. אחד אחד ויתרתי עליהם."

1 עם יוחאי אופנהיימר. להרחבה תיאורטית ניכרת בנושא זה ראו הספר אמנות הסימפטום: קריאות ביצירותיו של אהרון אפלפלד, תל אביב: גמא, 2013.

2 קציעה עלון (עורכת), לשכון בתוך מילה: הרהורים על זהות מזרחית, תל אביב: גמא, 2015.

אילו הייתי משאיר את הרגליים בלי חתכים, אולי היה אפשר לקום, להעיף מבט. [...] כל תנועה קטנה מלווה בכאב חדש" (63), אומר בן-חמו, ובהמשך: "היד כואבת. הפעם גם מגרדת. אין גלדים על השריטות האדמדמות. ולכן הסכין מאותתת. אבל איני רוצה לפגוע עכשיו בזרועות. סימן אחד של דם כבר השארתי לכינרת" (80). הטקסט כולו זרוע ומנוקד במופעים כאלו. מה פשר הופעתם של הקטעים הללו? כיצד עלינו להבין את התיאורים הרבים של הפציעה וההכאבה העצמיות?

דווקא כאן ברצוני ללכת אל התיאוריה של אמנות הגוף הרדיקלית, המציעה אופציית הבנה מעניינת: "הפצעים במציאות החברתית-הפוליטית של חיינו הגדושה באלימות, עוולות וכאב. מעשי אמנות גוף רדיקלית מחקים ומדהדים את המציאות הזו. בכך הם מזמנים את ציבור הצופים בהם להיות עדים בעלי אחריות"³. דומה שתיאורי המזוכיזם של בן-חמו מבקשים אף הם לחקות ולהדהד את המציאות שבה אנו חיים, הטבולה עד לשדה בעוולות וכאב. ברדוגו מאלץ אותנו להפוך ל"עדים בעלי אחריות", עדים שהם אחראים למציאות שבה הם צופים יום-יום, ומכאן עדים (שלא לומר אשמים) לטראומה הרודפת את בן-חמו. לא בכדי בוחר ברדוגו לא לסמן במובהק את הטראומה אלא "לחמוק" ממנה. היום-יום של מי שנתון תחת דיכוי הוא-הוא הטראומה. בן-חמו מותיר את דמו על התחנות השונות שבהן הוא עובר: "סימן אחד של דם כבר השארתי לכינרת". המפה המשורטטת היא מפה של דם, תרתי משמע. ושימו לב לדבריה של אמנית הגוף קתי אקר: "עבודות אמנות שכרוכה בהן הפעלת אלימות על הגוף הן 'גאוגרפיה של אין שפה'⁴. לא בכדי מסגר ברדוגו את קטעי המזוכיזם תחת הכותרת "אין מקום". המקום שבו אנו פוצעים את עצמנו בכוונה, מדממים, הורסים, משחיתים את גופנו, הוא "חור שחור", "אין מקום". ולבסוף, הנה שיריו של פאול צלאן, המדהדים במדויק, באופן מפתיע (או לא, לאחר קריאת רשימה זו), את הלך הרוח של מרסל בן-חמו: "לַעַת עָרַב, / בְּהַמְבוּרָג / שְׂרֹוד־נַעַל / אֵינְסוֹפִי - / שְׂרוּחוֹת-הַרְפָּאִים נוֹגְסוֹת/ בו - / כּוֹרֵךְ יַחַד לְשֵׁתִי אֲצַבְעוֹת-רַגְלִי זָבוֹת דָּם / לְשִׁבוּעַת-הַדֶּרֶךְ"⁵, או: "עֲדִין אֲנִי הוּא - / שְׁנִים. / שְׁנִים, / שְׁנִים, אֲצַבֵּעַ / מְמַשֶּׁשֶׁת מְטָה וְהֶלְאָה, מְמַשֶּׁשֶׁת / סָבִיב: / תְּפָרִים, מוֹמָשִׁים בֵּיד, פֹּה / זֶה פְּעוּר לְרַחֵב, שָׁם / שָׁב וְהִתְאַחֶה - מִי כִּסָּה עַל זֶה?"⁶

- 3 חנה פרוינד שרתוק, "אמנות על הסכין: על המעמד האונטולוגי והמוסרי של אמנות גוף רדיקלי", בתוך: שירה סתיו ואורית מיטל (עורכות), כאב בשר ודם, באר שבע: אוניברסיטת באר שבע, 2013, עמ' 168.
- 4 שם, עמ' 175.
- 5 פאול צלאן, סורג-שפה, תרגום: שמעון זנדבנק, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1994, עמ' 76 (ההדגשות שלי).
- 6 שם, עמ' 38.